I

Давня то давнина, а наче вчора діялось. Молоді літа – сказано: шо замолоду чуєш або бачиш, до кінця воно тобі привиджується. Стара бабуся, було, розказує нам, дівчаткам, прядучи вовну, а ми, звісно, наче тобі душею всяке слово вбачаємо, як то колись було на світі, якії дива творилися колись-то.

Жив собі старий козак Задорожко з жінкою (розказує, було, бабуся). Дав їм Господь викохати собі сина, як сокола. Такий же то виріс козак з його хороший! Що до коня, що до зброї, що до звичаїв, мовляв, лицарських! А то ж і дома щира була в його душа до всіх! Батька й матір шанував і поважав – сказати. Старі тішаться та радуються своєю дитиною, та дякують Господові.

Дожив віку свого старий Задорожко, позвав Господь до себе. Поблагословив він сина й жінку, наказав не журитись, хороше поховати його та й спочив навіки.

– Годі плакати, мамо, – вмовляє Тиміш стару неньку. – Се ви Бога гнівите.

– Дитино моя кохана! Як же мені сльози впинити, коли самі з очей ринуть? Я прожила веселий вік молодий з ним тихо та любо, і ось довелось на старості літях осиротіти! Куди не гляну по хаті, чи в садку, чи на дворі, – все його згадаю.

– Вже час мені до роботи, мамо, – скаже, було, Тиміш. – Піду та й вас проведу до сусідки Ганни, як маєте тут самі побиватись.

– Та добре ж, добре, мій соколе ясний! Ходім до Ганни, сину!

А Ганна була, як і вона, удова, мала собі дочку одиначку, звали Химою. Хороша була дівчина, як повна квітка, ясноока. Зросла Хима вкупі з Тимошем, як брат із сестрою; разом гралися, разом і горе приймали, все вкупі, все любенько між собою, та так і поросли, щиро люблячись. Було, як день не побачить Тиміш дівчини, то вже й ніяко йому, а вона й дівочі очі виплаче, виглядаючи свого чорнобрового парубка. Старі помічали: "Нехай, – кажуть, – люблятьcя молодята, може, Господь і зведе їх докупи; будемо сватами!"

А чи мало ж то було парубків, що ходили за Химою, мов причаровані? Аби ступила за ворота, тут і вродяться, та горда дівчина мине їх і оком не зведе ні на кого. В неї на думці тільки Тиміш чорнобровий, його виглядає рано й вечір. Нема його – візьме дівчину жаль; побачила – то й веселенько, й любо, і на світі хороше живеться.

II

Без лиха, кажуть, у світі не буває: не минула й Химу лихая година. Нема Тимоша вечір, нема й другий, і третій. Не спить Хима, ходить по садочку, ходить, топче пахучі квіти, що сама садила й поливала; про все їй байдуже, бо велика туга-печаль прийшла до її щирого, вірного серця.

Почина на світ займатись. Іде Тиміш улицею, веселий, іде просто до своєї хати.

Вибігла вона та й перейняла його:

– Промов мені, милий, хоч словечко! І вчора, і позавчора тебе не було. Коли забуваєш мене, скажи щиру правду.

– О дівчино, дівчино! – каже Тиміш. – Як ти мене запечалила! Мушу сповістити твою лиху годину: не бути нам у парі!

– Не бути! Хіба ж ти собі другу дівчину знайшов, кращу од мене? Чи любить вона тебе, як я, щиро? Скажи мені, чия вона? Через неї мій вік молодий пропадає, нехай же хоч побачу яка!

– Не гнівайся на неї, Химо: то смирна й добра душа. Вона й сирота.

– Се Олена Бондарівна! Вона? Так до неї ти щовечора йдеш? Я очі свої виплакала, світ мені не милий, а ти з нею женихаєшся, обоє щасливі, одно коло ‘дного? Горе моє! Лихо моє несподіване! А що ж ти, може, думаєш брати її за себе?

– Буду сватів слати в неділю.

– Чого ж се так поспішаєшся? Може, не все гаразд буде?

– Бодай ти не діждала таке віщувати, недобра дівчино!

– Слухай, Тимоше, покинь мою розлучницю! Покинь, коли не хочеш каятись вік! Буде каяння, та вороття не буде!

– Щоб я її покинув! Дурно тільки слова твої гинуть. Не зраджу своєї дівчини, поки жив буду, поки світ сонця!

– Не покинеш? Розмисли, Тимоше, та й скажи востаннє: не хочеш покинути?

– Нехай мені гарячим піском очі засиплються, коли покину!

– Побачим!

Та й стрибнула в хату.

– Враже дівча! – промовив Тиміш та й тяжко задумався. І навернулась йому на думку Олена, що хороша була, як зоря ясна, а покірна, а тиха, як голубка сива! Згадав він її та аж покрикнув:

– Нехай мене мир не знає, коли я зраджу тебе, моя горличко!

III

І поклав у першу неділю сватів засилати. Рано почав з ненькою радитись:

– Нене, – каже, – полюбив я дівчину, хочу її за себе взяти; благословіть мене!

– Та нехай же тебе Господь благословить, сину! Одружись, мій соколе! А кого сватати будеш? Химу?

– Ні, мамо, Олену Бондарівну.

– Олену? А я все сподівалась, що ти Химу візьмеш. Хороша дівчина і мене шанує. Та вже нічого казати: коли вподобав Олену, бери Олену, а мені кожна невістка буде люба, аби тебе кохала, мій сину.

Послали сватів, побрали рушники, заручили молодих. Почула се стара Ганна та й каже дочці:

– Мабуть, тобі, доню, не судилося з Тимошем у парі бути! А я вже певна була, що сеї осени вас повінчаю.

– А що є певного в світі, нене? – одмовила понуро Хима.

– Не журись, доню! Найдеться тобі ще кращий. Ти ж у мене, хвалить Бога, молода й хороша, як ягода.

Ввечері йде Тиміш до своєї дівчини, весело йому й легенько, і світ йому красується; коли – зирк! А перед ним, як мара, стоїть Хима, бліда, похмура, й питає:

– Покинеш чи ні?

Він трохи опам’ятувався та й каже:

– Бог з тобою, нерозсудлива дівчино! Хіба не знаєш – я вже заручився?

– Не покинеш, питаюсь?

– Лучче мені вмерти, як без неї вікувати.

– Востаннє?

– Востаннє, – не покину!

IV

Другого дня проситься Хима в матері:

– Нене, піду я до тітки в гостину.

(А тітка жила у другому селі, таки недалечко).

– Іди, доню, іди; може, розважиш своє серденько. – Та й випровадила дочку до царини.

Не пішла ж Хима до тітки, а пішла в дикий бір. Знала вона там іншу тітку. Не бачила її ніколи, а прочула, що живе стара чарівниця в тому бору. Знадобилась вона тепер бідолашній Химі.

Вийшла Хима за село – два шляхи в’ються. Поглянула навкруги – нема живої душі, тільки шумить кучерява верба, та чутно, як рве десь воду з лотоків; поглянула та й пішла тим шляхом, що до бору. Іде-йде, минає й кам’яні гори, і зелені луги. Сонце пече її, звернувши з полудня; білі ноги на каміння позбивала; довгою косою за гілля чіпляється; йде, ні на що не вважає. Переходячи мостом бистру річку, якось глянула в чисту воду та й не пізнала самої себе, аж спинилась: "Чи се я? Де ж моя краса дівоча поділася? Та нащо ж тепер мені вона здалася? Нехай гине, аби я свого доказала!"

Ввійшла в бір; зелений та густий – не проглянеш; темно та глухо в йому. Озирнулась, а сонце вже низенько; небо палаючи починає червоніти.

Йде бором, прислухаючись: то шурхне щось ізбоку, то захитається береза, то щось гукне: "Химо! Химо!" – та й піде гук по темному бору, аж лунає.

Чи довго вона йшла, чи недовго, коли дивиться – стоять два превисоченні дуби, а поміж дубами сидить стара жінка, стара-старенезна, аж її мох покрив. В Хими і в очах усе закрутилось; а відьма питає:

– Чого прийшла, люба дівчино? Чого прийшла така молода й красна?

– До вас прийшла, бабусю, поможіть!

Та й розказує своє лихо й пригоду.

Відьма й каже:

– Коли хочеш, то я тебе навчу.

– Навчіть! – просить Хима.

Знайшла відьма ножа й пірце якесь наговорене:

– Простягни ж мені ліву руку, дівчино!

Вона простягнула.

Тільки лиснув гострий ніж; червона кров закапала з пучки. Відьма встромила в кров пірце й заговорила.

– Ну, – каже, – тепер іди! Що хочеш, те й зробиш своїм ворогам.

Виходить Хима з бору, а сонце вже сідає. Чує вона в собі нелюдську силу... Скинулась вона ластівкою та й полинула. Долітає до села – вже вечоріє. Ударилась об землю ластівка – перекинулась старою бабою та й стала під вікном у Олени. Дивиться – сидить Олена між дружок, як повна рожа, хороша, уквітчана; і так-то весело й тихо коло неї, такий-то в неї любий погляд! І дружки молоденькі гудуть коло неї, як ті бджілки золоті; обсіли стола, як свіжі квіточки, а Олена вище всіх на покуті.

Подивилась Хима, та аж серце в неї повернулось. "О, – каже, – саме зібравсь у неї дівич-вечір; я не спізнилась!"

Ввійшла в хату; її привітали, питають, звідкіль, частують; а вона одсунула кватирку, простягла серед хати руки та й рече:

– Лети ж ти, молода, пташкою, а ви, дружки, за нею! Щоб ви до віку вічного літали й щебетали!

Проказала вона сі слова чарівничі, – вони й випурхнули вікном, одна по другій, тільки крильцями лупотять. Так і полинули ряд по рядочку; Олена повела перед.

V

Що то плачу, що то гомону було та страху по селу! Нема дівчат! Згинули, мов їх земля поглинула! Тиміш ходить, з туги та з горя несподіваного місця не знайде; ходить із улиці в другу, аж стоїть Хима в воротях; глянув він та й згадав її віщування.

– Вража дівчино! – каже, – напророкувала мені лихо? Бодай же й ти не діждала довіку веселої години!

Вона подивилась йому вслід, і жаль її взяв, і всміхнулась! та й промовила:

– Побачимо!

Минув рік. Просить Тимоша стара мати:

– Сину мій, сину! Одружись, мій голубе! Що ти маєш у мене в’янути? Хоч і жаль, та не вернеться. Втіш мене, старую, нехай я свого віку доживу в радості, дякуючи Бога й тебе, моя дитино!

– Нене моя старая! Трудно мені оженитись! Не знайду я такої дружини, яка була в мене колись!

– Возьми Химу, сину: то добра дівчина, а мене як поважає! Нехай її Господь щастям і долею наділяє! І тебе вона щиро любить.

– Химу взяти, мамо! Та се мені перший ворог! Вона мені навіщувала мою недолю!

– О сину мій любий! Що те згадувати! Все Божа воля. Що дівчина з жалю вимовила, з того пригоди не станеться; так уже – не судилось!

Як почала то слізьми, то ласкою впадати коло його, то й умовила взяти Химу. Кажуть, вода й камінь довбає; так і се: турчать та турчать

щодня, щогодини: оженись та оженись, пожалуй стару неньку, що тебе викохала, що своє здоров’я стратила, тебе доглядаючи. Козак згодився, посватав Химу та й одружився з нею.

Дождала стара невістки, не нарадується: яка ж то до неї щира та покірна! І вслужить їй що треба, і пожалує, і догодить, як рідна дитина. А вже коло Тимоша, то так і в’ється, так липне до його, з очей не спускає його, хоч він усе понурий і неласкавий. Хима на се не вважає, падає коло його, годить йому, як любій дитині; а як дождеться, що Тиміш усміхнеться, – Боже мій! Як сонце її освітить, і очі блищать, і личко почервоніє!

VI

Сидить він якось у садку і жінка коло його; сидить мовчки. Вона йому в вічі заглядає, а він голову спустив – сумує. Коли, чують, так щось щебече, так щебече, – дивляться, а над їх головою пташенята в’ються, та одна пташка нижче всіх кружляє над Тимошем. Він чує, як і крильцями паше йому на вид.

Жінка схопила його за руку.

– Устрель сю пташку, Тимоше! – каже, а сама побіліла.

– А нащо я маю безневинну щебетушечку стріляти?

– Устрель, Тимоше! Устрель, мій любий! – благає, стискаючи його за руку.

– Не буду стріляти, шкода й говорити!

– Не будеш? Тобі байдуже, що тебе жінка благає, бо жінка тобі нелюба.

Говорить, а сльози з очей скотились йому на руку та як огнем палять.

– О жінко! – каже Тиміш, – се в тебе десь огневі сльози!

– Бо гіркі, Тимоше! А чи мало я їх виплакала!

Та й почала знов благати, щоб устрелив пташку. Він таки не послухав.

– Іди, – каже, – іди собі, недобра людино, необачна!

Вона зірвалась і вийшла з саду.

А пташка все нижче та нижче над ним падає. Тиміш дивиться, і так йому чогось мила ся щебетушечка, що очей з неї не звів би; слухав би не наслухався її тихого та любого щебетання! Так-то чогось жаль його обняв: сльози так і ринули з очей. Припав він до землі та й зросив її слізьми.

Чує, щось високо шумить. Се чорний ворон; розбив пташенят і найкращу настигає. Вона, як стріла, летить, а ворон її крильми обгортає, як хмарою. Скочив Тиміш сам не свій, побіг, ухопив рушницю та й устрелив чорного ворона; так він і вдарився коло Тимоша в землю. Дивиться Тиміш – се не ворон, се його молода жінка; з-під лівої руки чорна кров дзюрчить, а правою держить його першу милу – неживу. Як була на дівич-вечір уквітчана й прибрана, так і лежить поперед його очима Олена, хороша й пишна, як квітка!

Олену поховали коло церкви під вишнею, та як поставили хрест, то злетілись дрібні пташенята, обсіли його, згори до самого низу, та жалібненько защебетали. І то щовесни прилітають і щебечуть над Оленою. Се її дружечки, що на дівич-вечорі в неї співали.

Тиміш недовго маявся по світу: нудьга його з’їла. Хата розвалилась, двір заріс бур’яном, і садок усох, і глибока криниця засипалась. Все мохом поросло та пилом припало.